

UNIVERSITATEA
BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE TEOLOGIE
ORTODOXĂ

România

Ministerul Educației și Cercetării
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Strada Episcop Nicolae Ivan
Cluj-Napoca
Tel/Fax: 0264431005
E-mail: ot@ot.ubbcluj.ro

Paradigma misionară preniceeană

Teză de doctorat

Coordonator științific:

Pr. Prof. Univ. Dr. Valer BEL

Doctorand:

Pr. Claudiu POP

Cluj-Napoca

2019

Primele trei secole ale Bisericii Creștine constituie perioada în care creșterea numerică, expansiunea geografică și impactul Bisericii lui Hristos, au fost extraordinare. Date fiind condițiile mai mult decât precare și piedicile deosebite care stăteau în calea creșterii Bisericii, se poate afirma faptul că aceasta a fost perioada de aur a Creștinismului.¹ Nu de puține ori, diferiți istorici ai Bisericii, dar și teologi s-au întrebat, și frământările lor ne sunt familiare până în prezent, care a fost secretul unei astfel de creșteri spectaculoase? În mod inevitabil, de fiecare dată se ajunge la termenul misiune, despre care s-au scris nenumărate studii, articole și cărți care au umplut multe rafturi de biblioteci, personale sau de instituții teologice și nu numai. Astfel, s-au formulat diferite explicații și argumentări cu referire la misiunea Bisericii Primare sau preniceene.

Diferențele de opinie sau de percepție referitoare la misiunea Bisericii primare nu se datorează atât de mult surselor sau metodologiilor diferite ale cercetătorilor, cât mai ales scopurilor cu care s-a pornit în studiul respectiv. Majoritatea teologilor au pornit în studiul misiunii Bisericii Primare motivați de nevoia acută a Bisericii contemporane de o revitalizare și înnoire în propria-i misiune, de la un anumit moment și dintr-un anume spațiu. Din acest motiv studiile s-au concentrat în mod deosebit pe acele aspecte ce păreau și poate chiar erau relevante pentru perioada în care acele studii vor fi fost scrise. Nimeni nu poate fi însă foarte critic cu privire la aceasta, deoarece este practic imposibil să fie evaluată misiunea Bisericii Primare fără a se ajunge, în mod inevitabil, la întrebarea: de ce nu ar mai fi posibilă o repetare a unui astfel de succes misionar în zilele noastre?

Substantivul *paradigmă* în general și sensul de *paradigmă* pentru lucrarea de față, în particular, desemnează o sumă de activități care urmăresc realizarea unui scop, totodată ea poate fi înțeleasă ca exemplu, învățătură, model, pildă (aceste sensuri reies atât din latinescul *paradigma*, cât și din neogrecescul *παράδειγμα*). Platon înțelegea prin *paradigmă* o lume a ideilor, un prototip al lumii sensibile în care trăim, un principiu care distinge legăturile și opozițiile fundamentale între câteva noțiuni dominante cu funcție de comandă și control al gândirii, un caz care servește drept exemplu, model, prototip, situație ideală, un ansamblu de termeni, aparținând aceleiași clase morfosintactice sau semantice, care se pot substitui unul cu altul.² Paradigma este o construcție mentală larg acceptată, care oferă unei comunități sau unei societăți pe perioadă îndelungată o bază pentru crearea unei identități de sine și astfel pentru rezolvarea unor probleme sau sarcini. Ca și concept Paradigma este o construcție mentală larg acceptată, care oferă unei comunități sau unei societăți pe o perioadă îndelungată o bază pentru

¹Kenneth Scott Latourette, *A History of the Expansion of Christianity*, Vol. I, Grand Rapids, Zondervan, 1976, p. 114.

² Platon, *Mitul peșterii* (Republica, cartea a VII-a), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

crearea unei identități de sine (a activității misionare, de exemplu) și astfel pentru rezolvarea unor probleme sau sarcini. Paradigma este mai mult decât de un consens într-un anumit domeniu de activitate care s-ar apropia de un stadiu al maturității proprii unei științe, ea este ceva mai complex: deși nu este străină de un cadru organizat, legiferat de unele legități interne și de teorii și reguli metodologice generale, paradigma este o sumă de evenimente și experiențe împărtășite de o comunitate locală. Paradigma misionară preniceeană înțelege ca o exemplificare concretă de formulări și soluții ale problemelor vieții Bisericii primare poate (și chiar este a fi de dorit) constitui un reper în implementarea de strategii misionare pentru εκκλησια din toate timpurile și locurile. O atare paradigmă misionară originală și, în egală măsură *originară*, oferă în chip real soluții model unei comunități de practicieni ai actului misionar creștin.

Paradigma misionară preniceeană ar putea fi sortită uitării (oarecum firești) cauzată de îndepărtarea temporală față de prezent, însă efortul de a o actualiza (efort ce poate fi catalogat drept *act misionar*, în sine) are datoria științifică de a evidenția acele elemente de natură teoretică, instrumentală și metodologică uzitate de protagoniștii misionarismului preniceean (Mântuitorul Iisus Hristos, Sfinții Apostoli și ucenicii apostolici, ierarhia bisericească, apologetii de limbă latină, respectiv greacă și creștinii de rând – care au desfășurat un misionarism asumat plenar cu toate că, celor mai mulți dintre ei, conștientizarea calității de misionar nu reprezenta o prioritate în sine).

Teoria paradigmelor misionare în schimbare a lui David Bosch, abordată în lucrarea acestuia *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*³, a fost reluată cu mici modificări și nuanțări de către teologul elvețian Hans Küng. Perspectiva ortodoxă asupra Paradigmei Apocaliptice sau a Paradigmei primilor creștini este că misiunea Bisericii primului secol a fost una eminentemente hristocentrică, misiunea Creștinismului timpuriu, a avut un caracter profund revoluționar (cu implicații socio-politice), iar prin misiunea lor, primii creștini nu încercau să întruchipeze o utopie, chemarea lor mai degrabă, întruchipa nădejdea care încă nu era împlinită. Cât despre Paradigma elenistică a perioadei patristice, știm că în gândirea creștinismului patristic răsăritean misiunea era sinonimă cu activitatea bisericească. Convingerea primilor creștini era că Biserica este Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. Implicit, dacă aparțineai

³ Preluând conceptul „mutațiilor de paradigmă” de la fizicianul Th. Kuhn după care știința nu progresează de o manieră cumulativă, ci prin revoluții David Bosch, a afirmat teoria sa referitoare la schimbabilitatea paradigmei misionare și în alte scrieri, precum: *Die Heidenmission in der Kukunftsschau Jesu: Ein Untersuchung zur Eschatologie der Synoptischen Evangelien*, 1959, Zürich, *The Why and How of a True Biblical Foundation for Mission, Zending op Weg Naar de Toekomst: Essays aangeboden*, prof. Dr. J. Verkuyl, 1978, Kampen: Kok Publishers, *Witness to the World: The Christian Mission in Theological Perspective*, 1980, Atlanta: John Knox Press, *The Church as Alternative Community*, Potchefstroom: Institute for Reformational Studies, 1982, *How My Mind Has Changed: Mission and the Alternative Community*, Journal of Theology for Southern Africa, 1982, *Mission and Evangelism: Clarifying the Concept*, Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft, 1984, *Reflections on Biblical Models of Mission, Toward the 21st Century in Christian Mission*, eds. James M. Phillips and Robert T. Coote. Grand Rapids: Eerdmans, 1993.

Bisericii aparțineai Împărăției. Biserica este scopul și împlinirea Evangheliei, dar nu un instrument sau metodă pentru activitatea misionară. În deplin acord cu textul inspirat al Sfintei Scripturi, patristica răsăriteană a așezat la baza misiunii iubirea lui Dumnezeu pentru om. Opera de mântuire a omului a fost realizată de către Dumnezeu din iubire. De aceea dacă temelia misiunii este iubirea, atunci scopul misiunii este viața (Ioan 3, 16).

Importanța lucrării, prin tema pe care o abordează, constă în faptul că pune în lumină conținutul și semnificația gândirii și acțiunii misionare preniceene, în perspectiva observării consecvenței acesteia din zorii creștinismului și până la începutul secolului al IV-lea. Misionarismul preniceean s-a manifestat în primul mileniu prin trecerea succesivă de la *kerygma* apostolică la instruirea catehetică și centralitatea Liturghiei în viața Bisericii locale; această stare de fapt nu s-a schimbat nici în al doilea mileniu, chiar dacă a urma o etapă a fundamentării dogmatice și canonice, etapă necesară și datorită schimbărilor ce au survenit în viața societăților din toată lumea; chiar și în acest început de mileniu al treilea, neschimbata paradigma misionară are nevoie de o nouă formă de exprimare a acelorași conținuturi prin care omul contemporan și postmodern să descopere actualitatea spiritualității apostolice și patristice. Paradigma misionară are etapele ei bine definite: 1. propovăduirea Evangheliei, 2. convertirea, 3. botezul, 4. încorporarea în Biserică, 5. săvârșirea Tainelor în vederea creșterii duhovnicești în Biserică a noilor membri ai Trupului tainic al lui Hristos. **Paradigma misionară devine astfel o expresie a ceea ce este esențial și permanent.**

Voi urmări să realizez o sintetizare a abordării misionare din perioada noutestamentară, apostolică și post-apostolică, precum și modul și metoda înfăptuirii misiunii la începuturile Creștinismului, pe baza relatărilor Noului Testament și mai apoi pe baza consemnărilor părinților apostolici, post-apostolici și preniceeni, urmărind modul de transmitere și păstrare a paradigmei misionare neotestamentare în perioadele următoare până în veacul al IV-lea.

Vom evidenția că regulile și legitățile eclesiale și liturgic-morale creștine statornicite în chip canonic de către sinoadele ecumenice din perioada următoare Bisericii primare au derivat, au fost consacrate și consfințite pentru totdeauna din paradigma misionară preniceeană. Aceasta și pentru că paradigma misionară preniceeană a fost reală și eficientă chiar și în lipsa acestui cadru al canonicului, în măsura în care perioada preniceeană a pregătit, sub aspecte multiple, concretizarea acestor legi interne eclesiastice. Paradigma misionară preniceeană rămâne, fără de îndoială, în istoria bi-milenară a Bisericii lui Hristos, o mărturie unică, irepetabilă și totuși tangibilă, un veritabil reper pentru misiunea creștină insituționalizată care i-a urmat. Această valoare inegalabilă pe care nu i-o conferă nimeni (în chip subiectiv și/sau gratuit), ci pe care însăși Biserica primară și-a câștigat-o prin jertfelnicia asumată și experiată plener, se va constitui

într-un *filtru* veritabil și decisiv de selectare între o misiune creștină care continuă și decurge din cea preniceeană și una animată de interese obscure, prozelitiste și secularizate.

Nimeni nu ar putea afirma necesitatea unei actualizări a paradigmei misionarismului preniceean *in integrum*, de o manieră impusă prin comparația Creștinismului primar cu creștinătatea contemporană (știut fiind că orice comparație de acest fel poate duce la etichetări disproporționate în detrimentul prezentului), ci vom enunța continuitatea dintre cele două timpuri (trecut și prezent) ale actului misionar, ca două existențe temporale echivalente ale aceluiași *timp al mântuirii*; doar în acest mod vom putea dezlipi caracterizări de genul *realitate virtuală* atribuite creștinismului primar. Cu toate acestea, așa-zisele *schimbări* ale paradigmei misionare preniceene înspre prezent pot fi percepute mai degrabă ca *dezvoltări* prin descrierea felului în care misiunea a fost înțeleasă și aplicată de către Biserica primară și creionarea dezvoltărilor ulterioare.

Prima parte intitulată *Paradigma misionară apostolică* are în alcătuirea ei cinci capitole.

În primul capitol, am făcut o expunere a paradigmei misionare apostolice, pornind de la momentul istoric al întemeierii Bisericii lui Hristos, prin Pogorârea Duhului Sfânt, moment care coincide cu începutul misiunii creștine. Cincizecimea este momentul concret al întemeierii Bisericii, deopotrivă în chip văzut și în chip nevăzut. Biserica lui Hristos este o structură deopotrivă trinitară și teandrică, în care Hristos este concomitent temelie și cap al ei. Misionarismul se întrezărește încă de la momentul chemării la apostolat a celor ce vor avea să constituie grupul unic în istoria Bisericii a celor 12 Apostoli; principiul colegialității apostolice și anume *care între voi va vrea să fie întâiul să vă fie vouă slugă* (Matei 20, 27), manifestat atât în timpul misiunii *de probă*, cât și ulterior, avea să rămână în vigoare și în timpul sinodului apostolic, cât și în perioada preniceeană, dar mai ales în timpul sinoadelor ecumenice. Pogorârea Duhului Sfânt peste apostoli are efectul de a-i transforma pe aceștia din bărbații care stăteau închiși *de frica iudeilor*, în misionari care prin acțiunea lor întemeiează biserici și comunități locale.

În al doilea capitol, am descris felul în care lucrarea de propovăduire a Evangheliei lui Hristos de către Sfinții Apostoli o continuă pe cea a Mântuitorului Însuși. Predica apostolică se înscrie și ea în revelația divină, fiindcă Sfinții Apostoli au fost mijlocitori și implicit și transmițători ai acesteia, ca unii care L-au cunoscut nemijlocit pe Iisus Hristos, fiind formați de Acesta în timpul celor trei ani și jumătate de activitate publică. De aceea, propovăduirea apostolică și conținutul acesteia rămân unice în istoria Bisericii pentru că se fundamentează pe cei ce aveau să fie sufletul primelor comunități creștine. Apostolii au înțeles să fie misionari mai întâi în Ierusalim, iar mai apoi în alte localități și către neamuri, reliefând câteva aspecte ce țin de misiunea unică în istoria Creștinismului pe care a întreprins-o Sfântul Apostol Pavel, cel numit

pe bună dreptate *apostolul neamurilor*. Propovăduirea Evangheliei de către Sfântul Apostol Pavel urmărește un obiectiv de o amploare deosebită: convertirea neamurilor la credința în Hristos. Atât Sfântul Apostol Pavel, cât și ceilalți sfinți apostolici predică având un real și nemaîntâlnit succes misionar: Cuvântul lui Dumnezeu devine lucrător și eficient prin propovăduirea lor și receptorii mesajului sunt pătrunși la suflet și se convertesc și sunt încorporați în Trupul lui Hristos, prin tainele de inițiere.

În capitolul al treilea, am făcut o succintă analiza exegetică a unor texte scripturistice fundamentale pentru teologia baptilmală (Ioan 3, 15, Matei 28, 19-20, Marcu 16, 16-17 și Ioan 20, 21, Romani 6, 14, Galateni 3, 26-28) și pentru teologia Mirungerii (Faptele Apostolilor 18, 17, II Corinteni 1, 22, I Ioan 2, 20 și 27).

În capitolul al patrulea, mi-am propus o abordare exegetică asupra tainei Euharistiei, ca taina jertfei supreme de pe Cruce, precum și creionarea acesteia începând cu instituirea și săvârșirea ei de către Mântuitorul Iisus Hristos, continuând cu săvârșirea ei de către Sfinții Apostoli și urmașii acestora din cadrul ierarhiei bisericești, în epoca apostolică. Martiriul și dispoziția pentru martiriu a nenumăraților mucenici din perioada persecuțiilor au fost posibile mai ales datorită conștiinței acestor martiri de apartenență la Împărăția lui Dumnezeu, o conștiință cu un puternic caracter eshatologic.

În capitolul al cincilea, am urmărit efectele misiunii în ceea ce privește extinderea Bisericii, prin întemeierea de comunități creștine locale. Odată înființate aceste biserici locale, se va impune precizarea din punct de vedere dogmatic a raportului dintre bisericile locale și Biserica Universală.

În partea a doua a lucrării, am surprins continuitatea paradigmei misionare a Bisericii apostolice în istoria primelor trei secole de Creștinism. Marea poruncă misionară rostită de către Mântuitorul Iisus Hristos avea să fie transpusă în practica misionară a sfinților apostoli, a ucenicilor apostolici, dar și a ierarhiei bisericești care este continuatoarea misiunii apostolice peste veacuri. Sfinții Apostoli și urmașii lor evanghelizează și propovăduiesc Cuvântul Evangheliei lui Hristos, încorporează în Trupul lui Hristos – Biserica - noi membri prin botez și euharistie (în special), dar și prin celelalte taine (în general), iar credincioșii la rândul lor, îndeplinindu-și rolurile lor în sânul Bisericii, dar mai ales trăind credința la modul aplicat, devin și ei misionari. Botezul a fost mereu considerat o taină primordială a Creștinismului. Deși terminologia doctrinară era abia la începuturile cristalizării ei, totuși încă din primele decenii de după Hristos, apar termeni profund dogmatici (precum *renaștere* și *reînnoire*) pe marginea acestui act baptilmal. De asemenea, noțiuni nouetamentare introduse în vocabularul Bisericii de către primii ei mari gânditori, precum sfântul Apostol Pavel (*Adam cel Vechi, Adam cel Nou*), vor fi dezvoltate de alți iluștri învățați, precum sfântul Irineu de Lyon.

Taina Euharistiei este, fără îndoială, apogeul credinței și al mărturisirii Bisericii și al membrilor acesteia, cu necesitate în și prin sfânta Liturghie. *Frângerea pâinii* a fost mereu percepută ca taina prezenței personale a lui Iisus Hristos, cel răstignit și înviat, în viața Bisericii. Euharistia este deopotrivă merinde pe calea vieții veșnice și pregustare a Împărăției lui Dumnezeu.

În finalul prezentei lucrări, am abordat succint momentul de răscruce pentru viața misionară a Bisericii, consemnat la 313, prin promulgarea Edictului de la Milano. Vom preciza consecințele pe care acesta le-a avut și le mai are în istoria trecută și prezentă a Bisericii lui Hristos.

CUVINTE CHEIE: misiune, paradigmă, botez, mirungere, euharistie, Biserică locală, Biserică universală, kerygma apostolică, Liturghie.

PARADIGMA MISIONARĂ PRENICEEANĂ

(rezumat)

CUPRINS

Listă de abrevieri	5
INTRODUCERE	7
PARTEA I. Paradigma misionară apostolică	14
PRELIMINARII - Conceptul de paradigmă misionară	14
Teoria paradigmei misionare în schimbare – David J. Bosch.....	15
<i>Ad. 1. Paradigma Apocaliptică sau paradigma primilor creștini</i>	<i>16</i>
<i>Ad. 2. Paradigma elenistică a perioadei patristice.....</i>	<i>17</i>
Definirea misiunii creștine	19
Scopul misiunii.....	23
Stadiul actual al cercetării pe acest subiect în teologia românească.....	25
CAPITOLUL I. Noul Testament ca document misionar.....	30
CAPITOLUL II. Pogorârea Duhului Sfânt. Întemeierea Bisericii și începutul misiunii creștine.....	35
1. Structura trinitară și constituția teandrică a Bisericii. Iisus Hristos, temelia și capul Bisericii.....	37
<i>1.1. Fundamentul treimic și antropologic al Bisericii.....</i>	<i>37</i>
<i>1.2. Pogorârea Duhului Sfânt peste sfinții Apostoli și întemeierea Bisericii....</i>	<i>38</i>
<i>1.3. Rugăciunea Mântuitorului pentru Sine și pentru ucenici (Ioan 17) și structura trinitară a Bisericii.....</i>	<i>42</i>
<i>1.4. Constituția teandrică a Bisericii, Trupul lui Hristos.....</i>	<i>50</i>
2. Alegerea sfinților Apostoli de către Iisus Hristos. Constituirea colegiului apostolic și trimiterea lor în misiunea de probă.....	56
<i>2.1. Marea poruncă misionară.....</i>	<i>59</i>
<i>2.2. Transformarea sfinților Apostoli prin Pogorârea Duhului Sfânt. Constituirea lor în prima celulă a Bisericii.....</i>	<i>64</i>
CAPITOLUL III. Începutul misiunii creștine.....	68

1. Propovăduirea și misiunea sfinților Apostoli în rândul evreilor și spre neamuri, în concordanță cu Faptele Apostolilor. Conținutul propovăduirii apostolice.....	68
<i>1.1. Predica kerygmatică a Sfântului Arhidiacon Ștefan.....</i>	<i>76</i>
<i>1.2. Cuvântarea kerygmatică a Sfântului Apostol Pavel din Areopag.....</i>	<i>78</i>
2. Lucrarea Cuvântului lui Dumnezeu în sufletele celor ce Îl primesc	84
3. Convertirea ca efect al propovăduirii apostolice	86
4. Caracterul eclesiologic al misiunii creștine	87
CAPITOLUL IV. Încorporarea în Biserică prin tainele de inițiere în viața creștină	90
1. Teologia Botezului	94
<i>1.1. Botezul pocăinței săvârșit de Sfântul Ioan Botezătorul</i>	<i>94</i>
<i>1.2. Necesitatea nașterii din nou</i>	<i>95</i>
<i>1.3. Botezul creștin, parte a Mandatului misionar</i>	<i>95</i>
<i>1.4. Teologia Botezului – generalități</i>	<i>96</i>
<i>1.5. Teologia Botezului în Epistolele pauline</i>	<i>97</i>
2. Mirungerea. Indicii nou-testamentare despre împărtășirea Duhului Sfânt după Botez, în taina Mirungerii (Faptele Apostolilor 18, 17 și II Corinteni)...	105
CAPITOLUL V. Sfânta Euharistie, taina Bisericii și a Împărăției	107
1. Iisus Hristos – Pâinea vieții	108
2. Instituirea Euharistiei și săvârșirea ei de către Mântuitorul Iisus Hristos la Cina cea de Taină și la Emaus	111
3. Sfânta Euharistie – merinde pe calea vieții veșnice	114
4. Taina Euharistiei și taina Bisericii în epoca apostolică	116
5. Întemeierea comunităților creștine locale	119
PARTEA a II-a. Continuarea paradigmei misionare a Bisericii apostolice în Biserica post-apostolică	126
CAPITOLUL I. Paradigma misionară nou-testamentară – reflecții asupra Faptelor Apostolilor și a activității misionare pauline	128
1. Faptele Apostolilor - documentul primordial al paradigmei misionare creștine.....	128
2. Misiunea din perspectiva Învierii lui Hristos.....	133
3. Biserica primară din perspectiva Epistolelor Sfântului Apostol Pavel.....	134
<i>3.1. Εκκλησία, model al primelor comunități creștine</i>	<i>138</i>

3.2. Organizarea Bisericii primare din perspectiva epistolelor pauline	140
3.2.1. Membrii Bisericii creștine în discursul paulin.....	141
3.2.2. Cei din afara Ἐκκλησία-ei	144
3.2.3. Organizarea internă în Biserica primară, conform epistolelor pauline...	146
3.3. Biserica în dimensiunea ei universală, conform epistolelor pauline	147
CAPITOLUL II. Propovăduirea Evangheliei și transmiterea credinței	
creștine	151
1. Sfinții Apostoli, stâlpii misionarismului creștin	151
2. Învățătorii – οι διδασκαλοι creștini	155
3. Ierarhia bisericească	161
4. Evanghelizarea și propovăduirea - conținut al misiunii	165
5. Instituția catehumenatului – etalon al paradigmei misionare preniceene	168
6. Rolul și responsabilitățile creștinilor în Biserică, în conformitate cu scrierile Părinților Apostolici	170
7. Mărturisirea lui Hristos în lume prin calitatea morală a vieții credincioșilor din Biserica primară	177
CAPITOLUL III. Raportul dintre învățătura creștină și filozofia păgână în	
perspectivă misionară, surprins în operele sfinților părinți și scriitori	
bisericești preniceeni	186
1. Necesitatea confruntării și dialogului Creștinismului cu filozofia și cultura antică, din punct de vedere misionar	186
2. Școala alexandrină și filozofia păgână. Sfântul Clement Alexandrinul și Origen	187
3. Apologetii și părinții bisericești ai secolelor al II-lea și al III-lea față în față cu filozofia	195
CAPITOLUL IV. Botezul în Biserica primelor două secole creștine, reliefat ca	
renaștere și reînnoire în scrierile Sfântului Clement Romanul, ale Sfântului	
Ignatie al Antiohiei, ale lui Tertulian, ale Sfântului Clement Alexandrinul și în	
alte scrieri ale vremii	203
1. Botezul ca încorporare în Biserică, după primirea credinței creștine	203

2. Sfântul Clement Romanul despre Botez.....	205
3. Sfântul Ignatie al Antiohiei despre Botez	207
4. Tertulian despre Botez	209
5. Sfântul Clement Alexandrinul despre Botez.....	212
6. Alte scrieri ale primelor veacuri despre Botez	214
CAPITOLUL V. Sfânta Liturghie – punctul de plecare și de sosire al misiunii creștine preniceene	219
1. Considerații introductive	219
2. Instituirea Sfintei Euharistii și originea actelor liturgice	220
3. Săvârșirea ritualului euharistic în veacul apostolic	222
4. Săvârșirea Euharistiei în cel de-al doilea veac creștin	226
5. Săvârșirea Euharistiei în cel de-al treilea veac creștin	230
6. Sfânta Euharistie, Taina prezenței personale a lui Hristos cel răstignit și înviat – o perspectivă a părintelui Dumitru Stăniloae	233
7. Sfânta Euharistie - pregustare a Împărăției lui Dumnezeu	236
8. Împărtășirea continuă cu <i>Sfintele și de viață făcătoarele lui Hristos Taine</i> ca exigență pastoral-misionară	237
9. Milostenia și alte forme de manifestare a iubirii creștine, în Biserica primară	240
CAPITOLUL VI. Misiunea ca extindere a Bisericii. Raportul dintre Biserica locală și Biserica universală	247
1. Unitatea Bisericii rezidă în Euharistie și în episcop	247
2. Relaționarea termenilor de Euharistie și Biserică	249
3. Euharistia condiționează unitatea Bisericii	251
4. Întâistătorul Euharistiei este „Episcopul Bisericii lui Dumnezeu”	252
5. Nașterea parohiilor și unitatea Bisericii	255
CAPITOLUL VII. Edictul de la Milano: consecințe pe termen mediu și lung pentru Biserica lui Hristos	256
CONCLUZII	259
BIBLIOGRAFIE	264

